

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՄԻԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ՊԵՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՏԵՄԱՆԿՑՈՒՆԻՑ

Արթուր Դավթյան

*ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ,
ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավոր*

Սեփականության իրավունքը, մարդու բնական և անօտարելի իրավունքն է, հետևաբար դրա երաշխավորված պաշտպանությունը պետության և նրա ինստիտուտների կարևոր գործառույթներից է: Այս առումով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ մինչև 2018թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին կայացած խաղաղ, թավշյա հեղափոխությունը, սեփականության պաշտպանության խնդիրը մեր երկրում բավարար չի եղել: Այսպես, 2019 թվականի հոկտեմբերի 31-ի դրությամբ Մարդու Իրավունքների Եվրոպական դատարանը կայացրել է 20 վճիռ ընդդեմ Հայաստանի Հանրապետության՝ սեփականության իրավունքի խախտումների վերաբերյալ, որից 12-ը վերաբերում է Երևանի Բյուզանդի փողոցի քաղաքացիների օրինական իրավունքների մասսայական խախտումներին:

Այս բոլորը վկայում են սեփականության և սեփականության իրավունքի գիտական հետազոտությունների անցկացման անհրաժեշտությունը և արդիականությունը, այդ թվում՝ փիլիսոփայության տեսանկյունից:

Ընդհանրապես սեփականությունը կազմում է յուրաքանչյուր հասարակարգի հիմքը, հետևաբար առանց սեփականության որոշակի ձևի ոչ մի մարդկային համայնք գոյություն ունենալ չի կարող:

Ինչպես նշեցինք, սեփականությունը նաև փիլիսոփայության հետազոտության օբյեկտ է, որի ընթացքում հայտնի փիլիսոփաները փորձել են հասկանալ սեփականության էությունը, նրա սոցիալական նշանակությունը, տեղն ու դերը ժամանակակից իրավական համակարգերում:

Ընդհանրապես, փիլիսոփայությունը սեփականությունը և սեփականության իրավունքը ուսումնասիրում է ֆիզիկական,

սոցիալական և հոգևոր աշխարհի կեցության և մտածողության և այլնի համընդհանուր օրինաչափությունների հետազոտման համատեքստում:

Այսպես, Հին Հունաստանի փիլիսոփա Պլատոնը (427-347 մ.թ.ա.) ընդհանրապես մերժում էր մասնավոր սեփականությունը, սակայն արդարության տեսանկյունից գտնում էր որ «Արդարությունը նրանում է, որպեսզի յուրաքանչյուրն ունենա իրենը և կատարի նույնպես իրենը», ինչպես նաև «ոչ ոք չզավթի ուրիշինը և չգրկվի իր ունեցվածքից»¹:

Ի տարբերություն Պլուտոնի, Արիստոտելը (384-322 մ.թ.ա.) կողմնակից էր մասնավոր սեփականությանը և գտնում էր, որ սեփականությունը բնական է ցանկացած հասարակությունում: Ըստ Արիստոտելի՝ պետության հիմնական գործառույթներից են. Պոլիսի (քաղաք-պետություն) քաղաքացիների անվտանգության և սեփականության (գույքի) ապահովումը, քաղաքացիների գերհարստացման և քաղաքական իշխանության ուռճացման կանխարգելումը, ստրուկներին հնազանդության մեջ պահելը և այլն²:

Սեփականության, այդ թվում մասնավոր սեփականության իրավունքի վերաբերյալ ամբողջական տեսական ուսմունքը (հայեցակարգը) մշակվել է Հին Հռոմի իրավաբանների կողմից³: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հռոմեական իրավաբանական միտքը հենվում էր հին հունական փիլիսոփայության հիմնադրույթների վրա: Հին հռոմեացիների կողմից մշակված մասնավոր իրավունքի, այդ թվում՝ սեփականության և գույքի տիրապետման մասին, ուսմունքը էական նշանակություն ունեցավ իրավունքի (քաղաքացիական իրավունքի) հետագա զարգացման վրա, ընդհուպ մինչև ներկա ժամանակաշրջանը:

Հռոմեական իրավաբանների ջանքերով ստեղծված քաղաքացիական, այդ թվում սեփականության իրավունքի ուսմունքը, դարձավ

¹ Մանրամասն տե՛ս **Պլուտոն**, Երկեր չորս հատորով, Հատոր IV/Հին հունարենից թարգմանեց և ծանոթագրությունները գրեց՝ Մերգել Ստեփանյան, Եր., 2017:

² Տե՛ս **Միքսուսյան Կ.**, Քաղաքական ուսմունքների պատմություն: Ուս. ձեռն., Եր., 2006, էջ 76:

³ Մանրամասն տե՛ս Римское право. Учебник. Издание второе, исправленное и дополненное. ... М.: Мысль, 1990

ամբողջ իրավաբանական գիտության և քաղաքացիական օրենսդրության հետագա զարգացման հիմքը⁴:

Միջնադարյան և Նոր ժամանակաշրջանի Արևմտյան Եվրոպայի իրավաբանական միտքը և իրավունքի փիլիսոփայությունը զարգացել է հռոմեական իրավագիտության նկատելի ազդեցության ներքո: Այս առումով, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է հանգամանորեն կանգ առնել Հեգելի (1770-1831) իրավունքի փիլիսոփայության համակարգում՝ սեփականության և սեփականության իրավունքի հայեցակարգի վրա, քանզի նշված հարցերն առավել խորությամբ ու համակարգված են ներկայանում նրա իրավունքի փիլիսոփայության համակարգում⁵:

Ըստ Հեգելի իրավական հայեցակարգի սեփականության բանական լինելը ոչ թե պահանջմունքների բավարարման մեջ է, այլ այն բանում, որ ներառում է անձի մերկ սուբյեկտիվությունը: Միայն սեփականության մեջ է անձը հանդես գալիս որպես բանականություն: Եթե նույնիսկ անձի ազատության առաջին իրականությունը արտաքին իրի մեջ է, և այդ ազատության իրականությունը հոռի իրականություն է, այնուամենայնիվ, վերացական անձն իր անմիջականության մեջ չի կարող չունենալ անմիջական առկա կեցություն⁶:

Այն, ինչ անմիջականորեն տարբեր է ազատ ոգուց, նրա համար ու ինքնին **արտաքնային է** ընդհանրապես, **իր է**, որն անդեմ է, անազատ և իրավագուրկ⁷

Յուրաքանչյուր կենդանի էակ ընդհանրապես, նկատում է Հեգելը, սուբյեկտ է, սակայն անձ, դեմք է դառնում միայն ազատ լինելով: Վերացական անձնավորության ազատությունն իր իրականացումը գտնում է, ըստ Հեգելի, մասնավոր սեփականության իրավունքում:

Հեգելը հիմնավորում է մարդկանց ձևական, իրավական հավասարությունը, մարդիկ հավասար են հենց որպես ազատ անձնավորություններ, հավասար են մասնավոր սեփականության նկատմամբ միատեսակ իրավունքով, բայց ոչ սեփականությանը տիրելու չափերով: Իսկ փաստական հավասարության պահանջը նա

⁴ Տե՛ս **Նիքսեյանց Վ. Ս.** Իրավագիտություն: Երևան, 2002, էջ 153:

⁵ Մանրամասն տե՛ս **Нерсесянц, В.С.** Гегелевская философия права. Изд. «Наука» 1974, նաև՝ **Ստեփանյան Հովհաննես**, Հեգելի իրավունքի փիլիսոփայությունը: Երևան, 2020:

⁶ Տե՛ս **Гегель**. Философия права. М., 1990:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

զնահատում է որպես վերացական (դեկլարատիվ) տեսակետ, դատարկ և մակերեսային բանախոհականություն:

Հեգելը նշում է, որ բոլոր իրերը կարող են դառնալ մարդու սեփականությունը, քանի որ մարդն ազատ կամք է և որպես այդպիսին ինքնին է և իր համար, մինչդեռ իրերն այդ հատկանիշը չունեն: Դա նշանակում է, որ յուրաքանչյուրն իրավունք ունի իր կամքը դարձնել իր կամ իրը դարձնել իր կամքը, քանի որ իրը որպես արտաքնային, ինքնանպատակ չունի, ինքն իր հետ անվերջ հարաբերություն չէ, այլ ինքն իր նկատմամբ արտաքնային մի ինչ է: Արտաքնային են նաև կենդանիները, դրանով իսկ նրանք իր են: Կամքն է միայն, որ **անվերջ է, բացարձակ է** մնացած ամեն ինչի նկատմամբ, իսկ մնացածը **հարաբերական է**⁸: Իրը սեփականացնելը, ըստ էության, իրի նկատմամբ տիրապետությունն ի ցույց դնելը, տեղի է ունենում իրի մեջ այլ նպատակ դնելու միջոցով:

Այն, որ անձն իր արտաքին իշխանության մեջ տիրում է ինչ-որ բանի, տիրապետություն է: Այդ տիրապետության համանշանակ կոդմն այն է, որ անձը, բնական պահանջմունքներից, ձգտումներից և կամայականությունից մղված, մի ինչը դարձնում է իրենը: Տիրապետությունն ունի նաև մեկ ուրիշ կոդմ, այն, որ անձը որպես ազատ կամք, իր համար տիրապետության մեջ առարկայական է, դրանով իսկ իրական կամք է: Տիրապետության այս կոդմն էլ նրա ճշմարիտ և իրավական որոշարկումն է: Սեփականություն ունենալը պահանջմունքը բավարարելու միջոց է, սակայն ազատության տեսակետից սեփականության ճշմարտությունն այն է, որ սեփականությունն ազատության առաջին առկա կեցությունն է և իր համար էական նպատակը⁹:

Նկատի ունենալով, որ անձի կամքը, որպես անձնական կամք, դրանով իսկ եզակի կամք, սեփականության մեջ անձի համար դառնում է օբյեկտ, ապա սեփականությունը ձեռք է բերում **մասնավոր սեփականության** բնույթ: Ընդհանուր սեփականությունը, որն իր բնույթով կարող է լինել եզակի տիրապետության տակ, ձեռք է բերում իր մեջ **լուծարվող** ընդհանրության որոշարկում: Ընդհանուր սեփականության մեջ իր բաժնեմասը թողնելու կամ չթողնելու հարցի

⁸ Տե՛ս **Ստեփանյան Հովհաննես**, նշված աշխտ., էջ 285:

⁹ Տե՛ս **Հեգել**, նշվ. աշխ., էջ 104:

լուծումը լիովին պայմանավորված է կամայականությամբ: Քանի որ ընդհանուր սեփականությունն իր մեջ կրում է կամայականության տարր, այն հակասում է իրավունքին:

Արտաքին իրերի նկատմամբ անձի համընդհանուր կողմը կամ **քանականն** այն է, որ նա սեփականություն ունենա¹⁰: Անձի **հատկական** կողմն ընդգրկում է նրա սուբյեկտիվ նպատակները, պահանջմունքները, կամայականությունը, տաղանդը, արտաքին հանգամանքները և այլն: Հատկական կողմով է պայմանավորված տիրապետությունն ընդհանրապես, սակայն վերացական անձի ոլորտում նրա հատկական կողմը, որպես ազատության հետ նույնական, դեռևս առաջադրված չէ: Հետևաբար, **ինչի՞ն է** տիրում անձը և **ի՞նչ չափերի** սեփականություն ունի, իրավական պատահականություն է: Այս կապակցությամբ Հեգելն անդրադառնում է հավասարության խնդրին: Վերացական անձի ոլորտում անձինք հավասար են, սակայն այդպիսի **հավասարությունը** վերացական, դատողական հավասարություն է: Այստեղ հավասարությունը միայն վերացական անձերի հավասարություն է, որոնց սահմաններից **այն կողմ է** մնում այն ամենը, ինչ վերաբերում է տիրապետությանը: Իսկ վերջինս **անհավասարության հիմքն է**: Այդ պատճառով գույքի հավասարության պահանջը դատարկ և մակերեսային դատողականություն է: Այդ պահանջը **բարի ցանկություն է**, որն, ինչպես բոլոր բարի ցանկությունները, անիրականանալի է, օբյեկտիվ էական ցանկություն չէ¹¹:

Պարզաբանելով իր այս միտքը, Հեգելը նշում է հետևյալը. «Գույքի բաշխման հավասարությունը, եթե այն իրականացվի, կարճ ժամանակից հետո կխախտվի, քանի որ ունեցվածքը պայմանավորված է աշխատասիրությամբ: Իսկ այն, ինչ անիրագործելի է, չի կարելի փորձել իրագործել: Մարդիկ, իսկապես, հավասար են, բայց միայն որպես անձինք, այսինքն՝ նրանց սեփականության աղբյուրի հարցում: Դա նշանակում է, որ հավասարության մասին խոսելիս պետք է նկատի ունենալ միայն անձանց հավասարությունը: Իսկ եթե

¹⁰ Տե՛ս **Ստեփանյան Հովհաննես**, նշվ. աշխ., էջ 287:

¹¹ Տե՛ս **Հեգել**, նշվ. աշխ., էջ 107:

անձն **ինչ ունի** և **որքան ունի**, այդ հարցերը դուրս են գալիս հավասարության սահմաններից»¹²:

Այնուհետև, Հեգելն անցնում է սեփականության որոշարկումների քննարկմանը: Նա գտնում է, որ սեփականության, որպես անձի **առկա կեցության** համար, բավարար չէ անձի կամքը և ներքին պատկերացումն այն մասին, որ մի ինչ պետք է **իրենը** լինի: Անհրաժեշտ է նաև, որ նա **տիրի** այդ գույքին: Առկա կեցությունը որը ստանում է անձի կամքը, ներառում է նաև ուրիշների կողմից ճանաչվելը: Այն իրը, որին անձը ցանկանում է տիրել, պետք է **տիրագործ** լինել: Սեփականության հասկացությունն այն է, որ անձն իր կամքը զետեղվում է իրի մեջ, իսկ մնացած որոշարկումները վերաբերում են սեփականության իրացմանը¹³:

Հեգելը գտնում է, որ սեփականության մերձակա որոշարկումները տրվում են իրերի նկատմամբ կամքի հարաբերությամբ: Այդ տեսակետից սեփականությունը ա) իրի անմիջական **տիրապետումն է**, քանի որ կամքն իր առկա կեցությունն է ստանում իրի, որպես դրական ինչ-որ բանի մեջ: Սեփականությունը բ) կապված է սպառման հետ: Քանի որ կամքի նկատմամբ իրը բացասական մի բան է, ուրեմն, կամքն իր առկա կեցությունը պետք է ունենա իրի մեջ, մի բանի մեջ, ինչը պետք է բացասվի, այսինքն՝ **սպառվի**: Վերջապես գ) կամքը իրից ռեֆլեքսիա է կատարում իր մեջ, ինչը **օտարումն է**, որն արտահայտվում է իրի վերաբերյալ ազատ կամքի տարբեր դրսևորումներով:

Այստեղից հետևում է, որ սեփականության բովանդակության իրավագործությունները թե տեսական-փիլիսոփայական և՛ թե գործնական մակարդակում՝ երեք են: **տիրապետում, օգտագործում և տնօրինում**:

Հեգելի սեփականության իրավունքի փիլիսոփայությունն օժանդակել է տվյալ խնդրի հասկացության ավելի խորը իմացության և հանդես գալով առանձին ինքնուրույն գիտակարգի տեսքով՝ իր հաստատուն տեղն է գտել նրա իրավափիլիսոփայության համակարգում:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 108:

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 108-109:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն քննարկում է սեփականության և սեփականության իրավունքի էությունն ու առանձնահատկությունները՝ իրավունքի փիլիսոփայության տեսանկյունից: Հեղինակը հատկապես կանգ է առել հիշյալ ինստիտուտի վերաբերյալ Հեգելի իրավափիլիսոփայական հայացքների վրա:

Բանալի բառեր. իրավունքի փիլիսոփայություն, իրավագորություն, մասնավոր սեփականություն, աշխատասիրություն

ИНСТИТУТ СОБСТВЕННОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Արтур Դավթյան

*Соискатель Института философии,
социологии и права, НАН РА,
Депутат Национального собрания РА*

РЕЗЮМЕ

В данной статье подробно рассматривается сущность и особенности собственности с точки зрения философии права. Автор в частности акцентирует внимание на философско-правовых взглядах Гегеля на институт собственности.

Ключевые слова философия права, юрисдикция, частная собственность, трудолюбие.

INSTITUTE OF PROPERTY FROM THE POINT OF VIEW OF PHILOSOPHY OF LAW

Artur Davtyan

*Applicant for the Institute of Philosophy,
Sociology and Law, NAS RA,
Deputy of the National Assembly of RA*

SUMMARY

In this article, the author thoroughly discusses the essence and features of property and property rights from the point of view of the philosophy of law. In particular, the author focuses on Hegel's philosophical and legal views on the institution of property.

Key words philosophy of law, jurisdiction, private property, diligence.